

MALAZGİRT YÖRESİ HALI-KİLİMLERİNDE SAÇAKLAR

FRINGES ON THE RUGS OF MALAZGİRT REGION

Şükrü BURHANLI*, Şerife ATLIHAN**

Sanat-Tasarım Dergisi 2018, Sayı: 9 ISSN: 1309-2235 ss.45-50 DOI: 10.17490/Sanat.2018.26

Öz

Bir dokumanın yapılabilmesi için atkı ve çözgü ipliklerinin olması gerekir. Dokumada çözgü ipliklerinin gerilmesi ve germe işlemi için de bir düzeneğe ihtiyaç vardır. Bu düzeneğe “tezgah” denir. Dokuma sırasında dokumanın başlangıcında ve bitişinde uçlarda kalan çözgü fazlalıklarına “saçak” denir. Bu saçaklar dokumanın sökülmemesi, uzun ömürlü olması ve dokumanın estetik görünümüne katkı sağlaması için çeşitli tekniklerle bağlanır ya da örülür. Bu bakımdan saçaklar dokumaların vazgeçilmez bir parçasıdır. Saçaklar genellikle tek parça olan yaygı örtü ve benzeri tekstillerde görülür. Bu makalede yalnızca halı ve kilimlerde görülen saçaklar üzerinde durulacaktır. Konuya örnek olarak Malazgirt yöresi halı kilimleri ele alınmıştır. Her yörenin kendine has desen, renk, malzeme ve dokuma teknikleri olduğu gibi, saçak örme teknikleri de vardır. Saçakların görünümüne ve tekniğine verilen önem, dokumanın işlevine, kalitesine, kompozisyonuna göre değişir. Günümüzde makine üretimi halı ve kilimlerin çeşitleri hızla arttığından, el halısı ve kilimler giderek dokunmaz olmaktadır. Doğal olarak saçak örme ve bağlama teknikleri de kaybolacaktır. Bu konunun ele alınması saçakların belgelenmesi açısından önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt, saçak, halı, kilim, atkı, çözgü

Abstract

The warp and weft threads are very necessary threads for weaving. First the warp thread must be stretched for weaving. For that one mechanism is necessary, which called loom. During the weaving at the beginning and finishing parts there are unwoven warps, they are named fringes. The fringes are bound and braided in different techniques for good condition, long lasting and aesthetic looking of cloths. For this reason, the fringes are very important part of cloths. Fringes generally appear on the edges of rugs, cover cloths and curtains. In this paper only the fringes on the rugs will be discussed. For this subject it is selected the rugs of Malazgirt area. Each area has some characteristics such a pattern, colour, material and weaving techniques there are also techniques of fringes. The importance of decoration and techniques of fringes depend on function, pattern and material quality of textile. In our era there are many different machine made carpets and kilims. They replace hand made carpets and kilims. Nowadays hand made rugs weaving is getting slowly disappeared. Naturally, braiding techniques of fringes are also getting disappeared. Therefore, it is very important to document the techniques of fringes on rugs and textiles.

Keywords: Malazgirt, fringe, rug, weft, warp

Giriş

Dokumacılık alanında önemli bir yere sahip olan Anadolu'da, farklı dokuma sanatlarının İ.Ö. 6000 yılından beri Anadolu insanı tarafından bilindiği kazılardan çıkarılan iğ, ağırşak, kirmanlardan, çeşitli kabartma ve heykel ayrıntılarından anlaşılmaktadır (Yağan, 1978). İnsan ihtiyaçlarını karşılamak adına üretilen bu dokumalar, farklı coğrafyalarda farklı ham maddelemlerle üretilmişlerdir (Dölen, 1992). Halı ve kilimler de bu ihtiyaçlar neticesinde üretilen başlıca ürünlerindendir.

Yüksek lisans tez çalışması kapsamında Muş Malazgirt'te yapılan alan araştırmamızda, cami ve evlerde birçok halı ve kilim yaygılara ulaşıldı. Bunlar genel olarak büyük ebatlarda olan dokumalardı. Dokuma teknikleri üzerinde yapılan analizlerde bu bölgenin halı ve kilimlerdeki saçaklar da kayıt altına alındı. Bölgedeki halı kilim saçaklarına önem verildiği ve farklı teknikler uygulandığı görüldü. Saçaklardaki bu örme ve bağlama tekniklerinin tanıtılması ve bu alanda çalışanlarla paylaşılmasının önemli olduğu düşünüldü. Bazı teknikler Malazgirt'te yaşayan ve halı-kilim dokumuş olan kadınlardan öğrenilerek, bazıları analiz edilerek ve yeniden uygulanarak çizimleri yapıldı. Makalede saçakların bulunduğu orijinal parçaların ön ve arka yüzlerinin fotoğraf ayrıntıları ve saçak çizimleriyle birlikte gösterildi. Araştırmamızda, Anadolu'nun hemen her yerinde özellikle dokumaların başlangıç ve bitiş kısmında saçaklar olduğu görüldü. Her yörenin dokumalarında kendine has özellikler olmakla birlikte, başka bölgelerin özelliklerine de rastlanmaktadır. Bu benzerlikler toplumların göç hareketleri, ya da aynı toplumundan ayrılan grupların farklı bölgelere yerleşmeleri sonucu oluşmaktadır. İnsan etkileşimleri sonucunda dokumalarda desen ve teknik yapı farklı coğrafi bölgelere dağılmış durumdadır. Halı ve kilimlerde saçak konusunda Anadolu'nun her yerini kapsayan bir çalışma zaman sınırlaması nedeniyle mümkün olamamıştır. Bu nedenle tez konusunun kapsamında bulunan Muş Malazgirt'teki saçaklar ele alınmıştır. Çok çeşitli saçak örnekleri görülmeyle birlikte, makalede Malazgirt ve köylerinde tespit edilen on iki saçak örneği üzerinde durulmuştur.

Malazgirt, Muş iline bağlı bir ilçe olup, yüz ölçümü 1534 km²'dir (Malazgirt Kaymakamlığı, 2016). Muş ilin doğusunda yer alır. Murat Irmağı, Malazgirt Ovası'nın kuzeybatısından geçer. Ova, güneyde Süphan Dağı ve uzantıları ile Van Gölü'nden ayrılır. Dağlardan farklı yönlerden inen akarsularca ayrılmış bir ova olmasına rağmen, geniş bir bozkır durumundadır. Sulu ve susuz tarım yapılmakta hayvancılık yapılmaktadır. Yöre halkının

son yıllara kadar elindeki yünü ihtiyacı olan halı, kilimler dokuyarak, keçe, yatak, yorgan yaparak değerlendirmiş, fazlasını satmış olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde yünü halı, kilim dokumada kullanmasalar da yatak ve yorgan yapımında kullanmaktadırlar.

Saçak

Dokumaların başında ve bitişinde dokunamayan ya da isteğe bağlı olarak çözümlerden bırakılan uçlara "saçak" denir. Bırakılan çözümler uçlarının uzunluğu yapılacak örgü tekniğine bağlı olarak belirlenir. Bunların estetik görünümüleri, dokumanın genelindeki estetiğe uyumludur. Sadece halı-kilimlerde değil ev tekstillerinde, giyim aksesuarlarında, hayvanların koşum takımlarında, çadırlarda, otağlarda ve birçok yerde saçaklar görülmektedir. Bazen bu tekstillere dışardan saçak hazırlanıp dikildiğini de görmekteyiz. Dokuma bittikten sonra çözümler uçları genellikle kendi halinde bırakılmaz ve bir işleme tabii tutulurlar. Dokumanın sökülmemesi için yapılan en basit işlem, çözümlerin gruplar halinde tutulup dokumanın en yakın yerinden düşümlenmesidir (Bkz. Resim 1). Bazen bunlar kendi içinde saç örgüsü ile örülürken, bazen de farklı bir teknikle özel şekiller (kafes, muska, makreme, püskül bağlama, renkli püsküller bağlama ve benzeri) verilir.

Bu yazımızda daha çok halı-kilim saçakları üzerinde durulmuştur. Halı-kilimlerde saçak öne çıkarılırken heybe, torba, çuval gibi taşımada kullanılanlarda çözümler uçları dokumanın iç tarafına gizlenir ya da dipten kesilip içeri kıvrılarak dikilir (Mallett, 1998). Bunlara da sonradan dekor amaçlı renkli saçaklar ya da püsküller eklendiği görülür (Yağan, 1978). Saçak ile süsleme, saçak bırakma geleneğinin çok eskilerden beri var olduğu görülmektedir (Görgünay Kızıloğlu, 2001). Yaygılar dışında; ev tekstillerinde, başlıkta, giyside, saç örgülerinin arasında, hayvanların koşum takımlarında görmek mümkündür.

Günümüzde daha çok makine halıları kullanıldığından halı kilim dokuma geleneği olan bölgelerde el dokuma neredeyse yapılmamakta, halı kilim dokuma atölyelerinin sayısı da gün geçtikçe azalmaktadır. Makine halılarının kullanımındaki tercih; havlarında sentetik iplik kullanılması, yün gibi kırılıp toz çıkarmaması ve daha ucuz olması olabilir. Bununla birlikte el halılarından alışıktığı gibi, bazen tek parça dokunmuş makine halılarının kenarlarında uygulanan "overlok" denilen makine dikişinin yanında saçak eklendiği görülmektedir. Çünkü saçak halıda estetiğin tamamlayıcısıdır.

Araştırma sonucunda bulunmuş halı, kilim ve diğer yaygı çeşitlerinin saçak yapıları teknik olarak incelendi ve örnekleri yapıldı ve aşağıda verildi. Saçak örgü hareketlerinin daha kolay anlaşılabilmesi için iplik grupları tek iplik hareketinde çizildi. Bu tek gösterilen iplikler tek, çift ya da grup halinde olabilirler. Aşağıdaki örneklerde saçakların bulunduğu halı – kilimlerin tamamı, saçak ayrıntıları önü arkalı ve çizimleriyle gösterilmiştir.

Bazı bölgelerde "Muska" olarak bilinen bir saçak türüdür (Sökmen, 2016). Doğu Anadolu halı-kilimlerinde sıklıkla görülmesinin yanı sıra Anadolu'nun başka yerlerinde de görülmektedir. Gruplara ayrılmış olan çözümler iplikleri, bir sağdan bir soldan merkezde bulunan çözümler ipliğine

gelene kadar gruplanmış çözümler ipliklerini sararak merkeze doğru gelir. Merkezde toplanan çözümler iplikleri bir grup halinde birleşerek saçak örgüsünün sonuna kadar devam eder. Sonuç olarak muska biçimini andıran üçgen formunda bir yapı meydana gelir.

Resim 1. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Resim 2. Saçak Tipi Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Yassı ve geniş bir görünüşü olan bu saçak türü yörede en çok görülen saçak tipleri arasındadır. Saçak örgüsü sağdan-sola, soldan sağa yapılabilir. Sırasıyla kesilen çözümler iplikleri çift çift ya da daha fazla sayıda çözümler teli gruplanarak yanındaki çözümleri dolayarak devam eder. Bu işlemin tekrar sıklığına göre ortaya çıkacak olan yapı da o kadar geniş (yassı) olur. Saçak uçları dokumanın bittiği yerde, dokumanın altında kalır ve gözle görülmez.

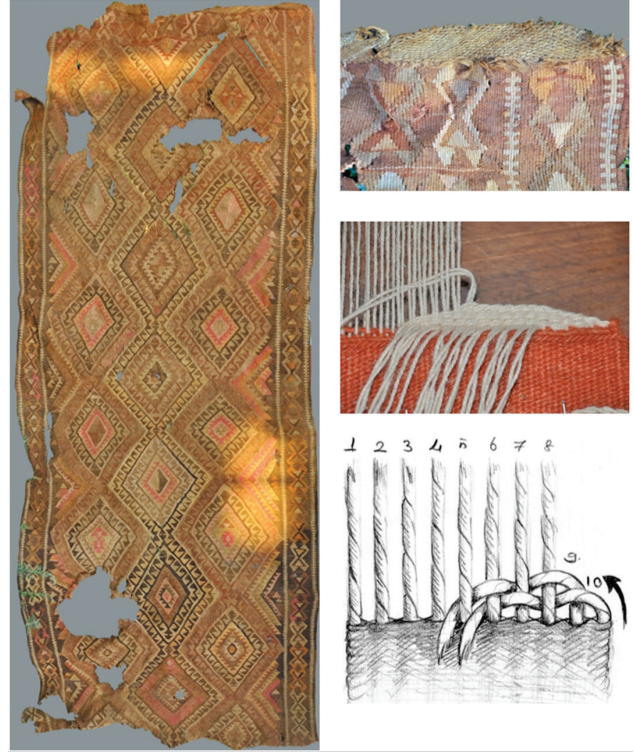
Resim 3.3. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Bu saçak türünde sırasıyla kesilen çözümlü iplikleri çift ya da daha fazla sayıda çözümlü teller gruplanarak yanındaki çözümlü tellerinin arasından bir alt bir üst geçer. İstenilen sayıda yapılan atlama sonucunda aynı iplik grubu geri dönüş yaparak sağa doğru çözümlü tellerinin arasından bir alt bir üst geçer. Bu işlemin tam tersi de olabilir. Saçak uçları gözle görünür durumdadır.

Resim 4.4. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Bu saçak tipi 3. saçak tipiyle aynı hareketlere sahiptir. Diğer saçak türünden farkı; çözümlü tellerinin uç kısmı üçüncü bir dönüş yaparak iç kısımdan kalmasıdır. Bir önceki saçak türüne göre çözümlü uçları daha az görünür.

Resim 5.5. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Araştırmamızda nadir karşılaşılan bir saçak türüdür. Çözümlü telleri çift ya da gruplar halinde sadece sağa doğru veya sadece sola doğru bir alt bir üst atlayarak hareket eder. Çözümlü uçları dokumanın alt kısmında kalır ve gözle görülmez.

Resim 6.6. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu saçak çeşidi en basit ve yaygın saçak türleri arasındadır. Dokuma bittikten sonra uzun bırakılan çözümler gruplara ayrılarak düğümlenir. Bazen bu grupları da ayrı örgü teknikleriyle (örgü, makreme vb.) devam ettirdikleri görülmektedir.

Resim 7.7. Saçak Tipi Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

“Makreme” denilen bu saçak türü bir önceki saçak türünden daha gelişmiş bir saçak türüdür. Gruplanıp çaprazlanan çözümler telleri sıkı bir şekilde düğümlenir. Bu düğümler isteğe bağlı olarak artabilmektedir.

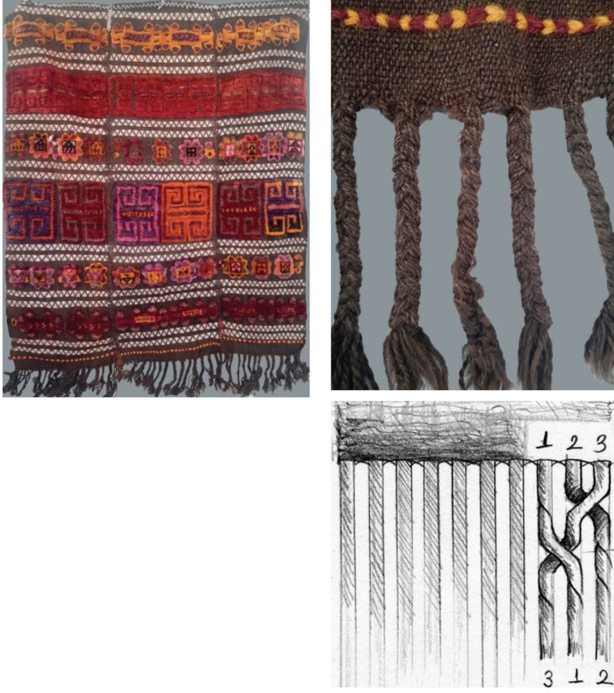
Resim 8.8. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Bulunan diğer saçak örgülerinden farklı olarak bu parçadaki saçak, çözümlerin atkı ipliği gibi hareketiyle ortaya çıkmaktadır. Dokuma bittikten sonra çözümler iplikleri gruplara ayrılır. Ayrılan bu iplikler sırasıyla bir sağ bir sol taraftan kesilerek atkı ipliği şeklinde atılır ve çözümler görülmez. Bu işlem çözümler ipliği bitene kadar devam eder. Bu işlemin sonunda ise üçgen biçiminde bir yapı oluşmaktadır.

Resim 9.9. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim 9: Şükrü Burhanlı, 2017)

Dokuma bittikten sonra uzun bırakılan çözgü iplikleri gruplara ayrılır. Dörtlü yuvarlak örgü için dört grup iplik alınır, bunlar kendi içerisinde ikili gruplara tekrar ayrılır. Çizimde görüldüğü gibi; kenarda kalan çözgü iplikleri sağ ya da sol tarafında yer alan iki ipliğin altından giderek ikinci ipliğin üstünden atlayıp bir geri gelmektedir. Bu saçak tipinde çok farklı desenler elde etmek mümkündür. İşlemin sonucunda örgü, yuvarlak bir yapı almaktadır.

Resim 10. 10. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

“Saç örgüsü” denilen bu saçak tipi çoğunlukla üç grup iplikten yapılıyor olsa da bu tel sayılarını arttırıp “kılıçık örgü” şeklinde örüldüğü de görülmektedir. Kılıçık örgü ve saç örgüsü kenarlardan merkeze doğru bir hareket yapmaktadır. Her iki örgü çeşidi de benzer görünüşü vermektedir. Yukarıda yer alan örgüde saç örgüsünün arka yüzü görülmektedir. Ön yüzde iplikler, merkeze doğru gelirken arka yüzde merkezden kenara gitmektedir.

Resim 11. 11. Saçak Tipi: Saçaktan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Bulduğumuz saçak tipleri arasında en çok görülen bir diğer saçak da budur. Özellikle dokumanın başlangıç kısmında yer alan uçları birbirine bağlı çözgü iplikleri hiçbir işlem yapılmadan açık bırakılmıştır.

Resim 12. 12. Saçak Tipi: Kıvrılmış kısımdan ayrıntı ve teknik çizimi (Çizim: Şükrü Burhanlı, 2017)

Malazgirt'te en çok tercih edilen saçak türlerinden biri de saçak gizleme-dir. Dokuma bittikten sonra saçaklar kıvrılıp katlandıktan sonra dikilir ya da saçakların üzerine ilave bir kumaş ile kaplatılarak dikilir. Böyle saçaklar tamamen gizlenmiş olmaktadır.

Tablo 1: Araştırması Yapılan Yaygı Çeşitleri Ve Bulunduğu Yerler

Yaygıların Bulunduğu Yerler	Havlı Yaygılar	Havsız Yaygılar	
		Kilim (Atkı Yüzlüler)	Çözümlü Yüzlüler
Yöre: Malazgirt Merkez ve Köyleri	Halı		
Danişment Gazi Camii	2	4	3
Kümbet Camii	11	14	7
Adalar Camii (Abdullah Bey)	1	2	2
Adalar Camii (Halil Bey)	4	2	3
Şekerbulak Camii	2	3	5
Selçuklu Camii	1	0	2
Babüselam Camii	3	0	0
Saftekin Camii	2	2	2
Saltuk Gazi Camii	2	0	0
Murat Mahallesi	7	0	0
Alışan Mahallesi	5	0	2
Tatargazi Köyü	12	0	1
Kılıççı Köyü	4	1	1
Toplam	56	28	28

Sonuç

Halı ve kilim dokumanın iskeleti olan çözümlülerden kalan uçlardan oluşan saçaklar, yörelere göre farklı karakterler göstermesine rağmen işlev olarak benzer yapıda oldukları görülmektedir. Göçlerde, gösterilerde, düğünlerde yer alan halı, kilim ve diğer tekstillerde saçaklar estetik açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin göçlerde ve çeyizlerin taşınmasında yük hayvanlarının üzerindeki yüklerin üzerine örtülen halı, kilimlerde saçakların uzun tutulması gökemi artırmaktadır. Göçebe topluluklarda saçakların; uzun, renkli ve desenli olmasına karşın kentlerde bu saçakların kısalıldığı görülmektedir.

Muş-Malazgirt'te halı-kilim dokumacılığı tamamen bittiğinden, saçakları sadece eski dokumalarda görmek mümkündür. Yaptığımız araştırmada bu bölgede saçaklara özel önem verildiği anlaşılmaktadır. Çözümlü malzemesi çoğunlukla yün ipliklerden oluşsa da pamuk ve sentetik iplik kullanımı da gözlemlenmiştir. Saçaklar dokuma ve örme teknikleriyle yapılmıştır. Dokumanın büyüklüğüne göre saçak kısımları geniş tutulmuştur. Halı ve kilim yaygılarında dokumanın her iki ucunda saçak görülürken, seccadelerde saçaklar, dokumanın sadece bir ucunda görülmektedir. Bunun yanı sıra halı yastık yüzlerinde, saçak kısımları içe doğru kıvrılıp dikilmiştir. Yukarıdaki Tablo 1'de bulunan yaygıların yerleri, türleri ve sayıları, Tablo 2'de ise bu saçakların çeşitlerine yer verilmiştir. Tablo 1'de de görüleceği gibi dokuz cami, iki mahalle, iki köyde 56 adet halı, 28 adet havsız atkı yüzlü, 28 adet havsız çözümlü yüzlü parça incelenmiştir. Bu parçalar içinde 11 farklı saçak tekniği uygulandığı tespit edilmiştir (Tablo 2).

Yukarıdaki örneklerde bulunan dokumaların ön yüzleri, arka yüzleri ve çizimleri beraber verilmiştir. Bu çalışma kapsamında bulunan saçakların

dokuma ve örme yapıları analiz edilmiş ve bunlardan numune alınarak yeni örnekler çıkarılmıştır. Resim 3,4,5,6'da bu yeni örnekler ve çizimleriyle beraber yer almaktadır. Resim 1,2,7,8,9,10,11,12'de ise çizimleriyle beraber verilmiştir.

*Arş. Gör. Şükrü BURHANLI

E-posta: sukru.burhanli@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Küçükçamlıca, 34718, Acıbadem, Kadıköy/İstanbul

**Prof. Şerife ATLIHAN

E-posta: satlihan@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Küçükçamlıca, 34718, Acıbadem, Kadıköy/İstanbul

Kaynaklar

- Akgün, B. –Halı Dokuyucu-. “Halı-Kilimlerde Saçak” konulu kişisel görüşme. Muş: 5 Ağustos 2015.
- Alantar, H. (2006). *Bir Kültürün Dokunuşu*. İstanbul: Karakter Color Matbaası
- Atlıhan, Ş. –Profesör – “Halı-Kilimlerde Saçak” konulu kişisel görüşme. İstanbul: 10 Ekim 2017.
- Atlıhan, Ş. (2014). “Anadolu ve Azerbaycan Halılarında Benzer Özellikler”. *Azerbaycan Xalçaları*, Cilt 4, No:13, s.108-143.
- Coğrafya, (2016). T.C. Malazgirt Kaymakamlığı içinde. Erişim adresi: <http://www.malazgirt.gov.tr/cografya> (Erişim tarihi: 05 Ekim 2017).
- Çetin, Y. (2010). “Ağrı Yöresi Halı Yastıkları”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*. Sayı:17, s.61-69.
- Dölen, E. (1992). *Tekstil Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92/1 Matbaa Eğitimi Bölümü Yayın No: 6.
- Ekmekçi, M., (2014). *Muş Halk Kültürü*. Muş: Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- Gönül, M. (1957) “Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri”. *Türk Etnografya Dergisi*. Sayı:2, s.69-85.
- Görgünay Kızıoğlu, N. (2001) *Altaylar'dan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karahan, R. (2007). *Dünden Bugüne Hakkari Kilimleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,.
- Mallett, M. (1998) *Woven Structures*. Atlanta: Christopher Publication.
- Onuk, T. ve Akpınarlı, H. F. (2003). *Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkahraman, E. (2010). *Hakkari – Van Kilimleri*. İstanbul: Hisar Anadolu Destek Derneği Kültür Yayınları No:1.
- Solak, M. –İHİB Denetim Kurulu Yedek Üyesi – “Halı-Kilimlerde Saçak” konulu kişisel görüşme. İstanbul: 23 Mayıs 2017.
- Soysaldı, A. (2009). *Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 379.
- Sökmen, S. (2016). *Bitlis El Sanatları*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Yayın No:7.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.). *Türk El Dokuması Halılar*. Katalog 1-5, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü
- Yağan, Ş. Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Yeşilbaş, E. (2011). “Diyarbakır Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri”. *Arş Halı, Düz Dokuma, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi*. Sayı:6, s.112-117.

